

УДК 321.015(+330.342)

Катерина ПЕТРАКОВА
Національна академія державного управління
при Президенті України

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІКИ І ПОЛІТИКИ В ПЕРЕХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглядаються інституційні аспекти взаємозв'язку економіки і політики в перехідному суспільстві, конкретизуються етапи трансформаційного переходу до ринкової економіки в Україні. Досліджується кореляція ступеня проникнення інститутів державної влади в соціально-економічній сфері життєдіяльності суспільства в контексті ефективності розподілу суспільних ресурсів. Основний акцент робиться на з'ясуванні сутності трансформаційних змін у постсоціалістичних суспільствах у контексті взаємозв'язку політичних і економічних чинників, визначенні напрямів і шляхів інституційних змін у перехідному суспільстві, ролі і місця економіки і політики в цьому процесі.

Ключові слова: держава, перехідне суспільство, взаємозв'язок економіки і політики, інституційні зміни, трансформаційна криза.

Kateryna Petrakova. Institutional aspects of interconnection of economics and policy in transitional society

The article is considered the institutional aspects of interconnection of economics and policy in transitional society. It is concretized the stages of the transformational transition to market economy in Ukraine. The author investigates the correlation of extent of penetration of state authority institutes to social-economic spheres of society life activity in context of effectiveness of social resources distribution. Main emphasis is laid on the clearing out the essence of transformational changes in post-socialist societies in context of interconnection of political and economic factors, defining of directions and ways of institutional changes in transitional society, role and place of economics and politics in this process.

Key words: state, transitional society, interconnection of economics and politics, institutional change, transformational crisis.

Проблема співвідношення державних інститутів та інститутів економічного устрою суспільства завжди була актуальною в контексті державного будівництва. Незважаючи на численні теоретичні дослідження, у науковій спільноті відсутній єдиний підхід стосовно ключових питань у розумінні характеру суспільного устрою та трансформації складових його інститутів у процесі реалізації суспільних інтересів, як наслідок, – єдиний контекст щодо співвідношення політико-правових інститутів і економіки.

Суть збалансованості взаємозв'язку політико-правових інститутів та економіки полягає у здатності цих інститутів

забезпечувати оптимальне використання ресурсів, а також гарантований економічний результат. При цьому політична ефективність, що розуміється як здатність політичних інститутів забезпечувати максимальну реалізацію цільових функцій суб'єктів політичного ринку, перебуває в антагоністичних відносинах з економічною ефективністю. За цих умов важливим завданням для сучасної науки є дослідження взаємозв'язку економіки і політики в перехідному суспільстві як складової частини моделі побудови інноваційної держави, а також вироблення основних шляхів забезпечення її сталого соціального розвитку.

Різні аспекти процесу співвідношення держави і ринку, визначення інституційного характеру взаємозв'язку економіки, політики, соціального управління розглядалися в працях вітчизняних учених, а саме: І. Бузько, О. Воловик, В. Князева, С. Кравченка, І. Малого, Н. Нижник, Л. Потравки, Ю. Ущатовського та ін. Їх дослідження стали науково-теоретичним підґрунтям саме економічних і політичних категорій у державному управлінні. Однак у контексті державного управління дана проблематика не набула належного розроблення.

Дослідження еволюції економічної думки в контексті співвідношення держави і ринку в різних типах суспільств, зокрема в українському, заклали необхідні передумови для розгляду проблеми взаємозв'язку економіки і політики в державному управлінні. Саме ступінь та міра впливу економічних і політичних процесів на процеси державотворення та їх інституційні аспекти потребують комплексного дослідження наукової спільноти в галузі державного управління.

Мета даної статті – проаналізувати інституційні аспекти взаємозв'язку економіки і політики в перехідному суспільстві. Досягнення мети обумовлює вирішення таких завдань:

- з'ясування сутності трансформаційних змін у постсоціалістичних суспільствах у контексті взаємозв'язку політичних та економічних чинників;
- визначення напрямів і шляхів інституційних змін у перехідному суспільстві, ролі і місця економіки й політики в цьому процесі.

Процес державотворення органічно й нерозривно пов'язаний із регулюванням економіки та розробкою системи заходів впливу на неї. У широкому розумінні саме зв'язок між категоріями «держава» і «економіка» обумовлює співвідношення економічного базису і державно-управлінської надбудови.

Українська держава отримала у спадок від командно-адміністративної системи тотально одержавлену економіку,

побудовану на базі жорсткої централізованої господарської системи без ознак ринкових механізмів. Сучасний етап розвитку українського суспільства все ще характеризується як кризовий: на зміну системній трансформаційній кризі перших років існування України як самостійної держави періодично приходять нові кризові стани в економіці, політиці, соціальній сфері, які зумовлені як стратегічними наслідками системної трансформаційної кризи, яка в певному вимірі триває й досі, так і набутими, короткостроковими чинниками. Результати наукових досліджень сучасних процесів в економіці вказують на те, що трансформація економічної системи суспільства відбувається у два етапи: кількісно-якісні зміни в межах збереження стійкості зумовлюють структурні зрушення першого порядку, які призводять до переродження системи і порушення стійкості, що, у свою чергу, обумовлює структурні зрушення другого порядку – розпад системи (її деградацію) [8]. Тож трансформаційний перехід до ринкової економіки і криза радянської економіки дали поштовх і сформували платформу для переходу від однієї економічної системи до іншої. Однак кількісно-якісні зміни призвели, зрештою, до деградації економічної системи. Серед основних факторів порушення її стійкості слід зазначити одержавлення командно-адміністративної системи господарювання, централізовано-планове задоволення суспільних потреб. Командна економіка змогла розвинути індустріальні продуктивні сили країни, але виявилася неспроможною опанувати можливості постіндустріального суспільства [6, с. 23].

Процеси трансформації системи державного управління соціально-економічними відносинами, які відбуваються в Україні, мають перехідний характер: від командно-адміністративної системи управління до демократичної. Перехідність характеризує стан певної системи (суспільної, економічної, політичної та ін.), обумовлений у той або інший період поступальним характером розвитку. У функціонуванні будь-якої системи настає період, коли вона вичерпує свої можливості й починає трансформуватися в іншу систему. Важливе місце в аналізі перехідності займає визначення характеру системи, що має бути сформована. При цьому саме економічна система визначає напрями соціального розвитку суспільства, зміст перехідності тієї чи іншої системи, етапи та кінцеві межі перехідного процесу [4, с. 169 – 170].

Трансформаційне суспільство – це особлива соціальна спільність, яка виникла після падіння тоталітарного режиму. Вона характеризується перехідним станом, високим ступенем динаміки, нестабільністю основних інститутів і структури загалом й одночасно модернізується в напрямі до втілення основоположних цивілізаційних цінностей (народовладдя, ринкової економіки, прав

людини) [5, с. 9]. Трансформаційні зрушення в економіці України мають такі інституціональні передумови, як: державність, політична система, правова система, інститут власності, інститути, які регулюють кредитно-грошові та податкові відносини, соціальні інститути [10, с. 56 – 57].

Ступінь зрілості постсоціалістичних інститутів громадянського суспільства визначається в трьох аспектах: економічна основа громадянського суспільства (місце приватної власності в суспільстві), громадська основа громадянського суспільства (розвиненість громадських інститутів), а також політична основа громадянського суспільства (функціонування багатопартійності) [5, с. 14 – 16].

За визначенням професора В. М. Князева, модернізацією суспільства називають перебудову, що здійснюється шляхом комплексного реформування, орієнтованого на певні зразки чи еталони, яка передбачає кардинальні зміни соціальних інститутів, способу життя населення. При цьому модернізація може бути органічною, тобто підготовленою попередньою еволюцією конкретної країни, та неорганічною – такою, що є відповіддю на виклик зовнішніх обставин [12, с. 13].

Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, є наслідком саме неорганічної модернізації, оскільки декларативна лібералізація соціально-економічних процесів накладалась на суспільно-державний устрій із сильними традиціями централізації та адміністрування, зрощення влади й бізнесу, тіньювою економікою і нерозвиненими інститутами громадянського суспільства [12, с. 13]. Перехідна економіка України, її трансформація були започатковані в результаті політичного рішення, а не стали наслідком еволюційності попереднього економічного розвитку [4, с. 7]. Саме це певною мірою зумовлює складність і тривалість процесів стабілізації соціально-економічних інститутів, відсутність стратегічного бачення розвитку країни та непослідовність політичних рішень.

Тенденції розвитку української державності впродовж останніх двадцяти років, а також світові соціально-економічні тенденції суспільних змін в умовах постіндустріалізму обумовлюють відповідні напрями державно-управлінських реформ. Необхідно враховувати також важливість глобалізаційних процесів сучасного світу, особливо в економіці. Світові кризові явища останніх років, які не оминули жодну країну світу, довели, що економічна система вже не обмежена кордонами національних держав [3, с. 106 – 107]. Ефективний державний апарат, а також система соціальних інститутів і норм, які є посередниками між державою та ринком,

також є необхідним складником процесу демократизації суспільства.

Для нерозвинених державних інститутів в Україні характерними є відсутність цілісності, невизначеність конкретності, що має важливе методологічне значення для розуміння інституційних особливостей у постсоціалістичних країнах [7, т. 2, с. 136]. Базовими ознаками і причинами неефективності державного регулювання економіки є такі чинники, як: відсутність демократії, низький рівень самоорганізації населення, несформованість громадянського суспільства, відсутність економічної свободи, майнових прав, економічна поляризація суспільства [9, с. 58 – 59].

Сучасна концепція управління розвитком людського потенціалу має будуватись на таких основних принципах: стратегічний підхід до управління людським капіталом на основі динамічного людського розвитку, інноваційність, заснована на інноваційній якості людського потенціалу, інвестиційність, яка передбачає економічну віддачу від капіталовкладень у людський розвиток, якість трудового життя як фактору підвищення конкурентоспроможності зайнятих, розвиток трудового потенціалу, що базується на розкритті творчих, інтелектуальних, підприємницьких здібностей громадян та їх мотивації до задоволення особистих потреб для загальнодержавних цілей, професіоналізація управління людським розвитком, підвищення організаційного статусу та рівня професіональної компетенції спеціалістів, а також визнання людського розвитку одним із найпріоритетніших чинників соціально-економічного розвитку держави [11, с. 210 – 211].

На сьогодні сформоване нове соціальне замовлення гуманітарно-культурного спорядження економіки, оскільки без його врахування результати розвитку сучасної економіки вже не зможуть сприйматися українським суспільством. Фінансові кризи, які сколихнули світову спільноту, поставили питання про створення нової економічної парадигми. Якщо особливістю панівних економічних теорій ХХ ст. став «економікоцентризм», який виявлявся в надмірному піднесенні значущості економічного знання й оцінюванні добробуту країн за економічними показниками, то вже у ХХІ ст. серед науковців усе частіше оформлюється думка про кризу економічної науки [1, с. 49 – 50].

На сьогодні основою побудови соціально-економічних зв'язків як у розвинених країнах, так і перехідних, є інституціоналізм як всеохоплююча концепція людського розвитку. Якщо початок трансформаційного періоду в Україні супроводжувався надмірним впливом принципів ринкової економіки, абсолютизацією цих

принципів та нівелюванням ролі держави як регулятора економічних процесів, що призвело до катастрофічного зубожіння населення і зниження всіх соціальних показників розвитку суспільства, на сучасному етапі перехідного періоду інституціональні складники реформування соціально-економічних процесів уже знаходять відображення в державній політиці.

Типи інституційних змін можна розділити на інкрементні – такі що закріплюють неформальні правила, норми у відносно невеликих групах; еволюційні – такі що закріплюють неформальну практику як загальноприйняту у формальних інститутах; революційні – такі що здійснюють екзогенне запозичення інститутів (їхній імпорт) [11, с. 49 – 50].

В ідеалі політика щодо економіки повинна ґрунтуватись на свідомому використанні економічних закономірностей суспільного розвитку – у цьому разі вона сприяє економічному прогресу. Однак політика може здійснюватися і всупереч таким закономірностям, а в результаті спричиняти руйнування економіки, зубожіння населення, соціальну поляризацію суспільства та інші негативні наслідки. Рано чи пізно така політика зазнає краху й змушена буде зважати на об'єктивні економічні процеси. Крім того, політика може чинити перешкоди економічному розвитку за одними напрямками й стимулювати його за іншими. За будь-яких умов вплив політики на економіку відчутний уже тому, що вона є засобом розв'язання економічних проблем [13, с. 141]. Тож сучасна економіка і сучасна політика – це єдність, суперечність, постійне заперечення і ствердження одне одного [2].

Сучасні умови еволюційної динаміки національної економіки трансформуються під комплексним впливом і взаємовпливом процесів зростання і розвитку, управлінських імпульсів органів державної влади та специфіки зворотного зв'язку від суб'єктів реального сектору економіки. Успішне досягнення стратегічних завдань економіки є узгодження інтересів і координація зусиль держави і бізнесу як основних інститутів ринкової економіки.

Як показала практика, механічне перенесення інститутів, стандартів і критеріїв європейських країн на інституційну основу постсоціалістичної країни не забезпечує їх інтеграцію, оскільки «залишки» суспільних інститутів соціалістичного суспільства мають здатність «відторгнення» демократичних інститутів, що зумовлено: низьким рівнем розвитку громадянського суспільства, відсутністю належної правової основи взаємозв'язків у суспільстві, як наслідок – низький рівень довіри суспільних інституцій до впровадження чужорідних за своєю сутністю реформаторських заходів.

Виникнення тенденції надмірного проникнення інститутів держави в соціально-економічні сфери життєдіяльності суспільства спричиняє появу суперечності інтересів інститутів державної влади і суспільства, що призводить до зниження ефективності розподілу суспільних ресурсів. Тому гармонійне високорозвинене ринкове господарство встановлюється в результаті набуття рівноваги економічних, політичних, соціальних інституціональних факторів, тобто економіко-політичні процеси мають максимально враховувати суспільний фактор. Саме тому питання співвідношення державних інститутів та інститутів економічного устрою суспільства в контексті державного управління закладають підвалини для подальшого дослідження даної проблематики.

Список використаних джерел / List of references

1. **Воловик О. А.** Погляд на право і розвиток економіко-правового дискурсу : монографія / О. А. Воловик. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 270 с. [Volovyk O. A. Pohliad na pravo i rozvytok ekonomiko-pravovoho dyskursu : monohrafiia / O. A. Volovyk. – K. : Yurinkom Inter, 2014. – 270 s.]
2. **Гриценко А.** Политическая экономия: актуализация проблематики, методологический потенциал и сопряженность с институционализмом / А. Гриценко // Экономическая теория. – 2012. – № 1. – С. 14 [Gritsenko A. Politicheskaya ekonomiya: aktualizatsiya problematiki, metodologicheskii potentsial i sopryazhennost s institutsionalizmom / A. Gritsenko // Ekonomicheskaya teoriya. – 2012. – № 1. – S. 14].
3. **Кравченко С. О.** Державно-управлінські реформи: теоретико-методологічне обґрунтування та напрями впровадження : монографія / С. О. Кравченко. – К. : НАДУ, 2008. – 296 с. [Kravchenko S. O. Derzhavno-upravlinski reformy: teoretyko-metodolohichne obhruntuvannia ta napriamy vprovadzhennia : monohrafiia / S. O. Kravchenko. – K. : NADU, 2008. – 296 s.]
4. **Малий І. Й.** Держава і ринок: філософія взаємодії : монографія / І. Й. Малий, М. І. Диба, М. К. Галабурда ; за заг. та наук. ред. І. Й. Малого. – К. : КНЕУ, 2005. – 358 с. [Malyi I. Y. Derzhava i rynok: filosofiiia vzaiemodii : monohrafiia / I. Y. Malyi, M. I. Dyba, M. K. Halaburda ; za zah. ta nauk. red. I. Y. Maloho. – K. : KNEU, 2005. – 358 s.]
5. **Нижник Н. Р.** Постсоціалістична держава: теоретико-правові проблеми : монографія / Н. Р. Нижник, В. В. Лемак. – Ужгород : Вид-во УжНУ, 2003. – 104 с. [Nyzhnyk N. R. Postsotsialistychna derzhava: teoretyko-pravovi problemy : monohrafiia / N. R. Nyzhnyk, V. V. Lemak. – Uzhhorod : Vyd-vo UzhNU, 2003. – 104 s.]
6. **Перехідна економіка** : підручник / В. М. Гець, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін. / за ред. В. М. Гейця. – К. : Вища шк., 2003. – 591 с. [Perekhidna ekonomika : pidruchnyk / V. M. Heiets, Ye. H. Panchenko, E. M. Libanova ta in. / za red. V. M. Heitsia. – K. : Vyshcha shk., 2003. – 591 s.]
7. **Постсоветский институционализм: десять лет спустя** : [монографія]. В 2 т. Т. 2 / [науч. ред. : Дементьев В. В., Нуреев Р. М.] ; Междунар. ассоц.

институцион. исслед., Высш. шк. экономики и менеджмента Донец. нац. техн. ун-та. – Донецк : ДонНТУ, 2013. – 468 с. [Postsovetskiy institutsionalizm: desyat let spustya : [monografiya]. V 2 t. T. 2 / [nauch. red. : Dementev V. V., Nureev R. M.] ; Mezhdunar. assots. institutsion. issled., Vyssh. shk. ekonomiki i menezhmenta Donets. nats. tehn. un-ta. – Donetsk : DonNTU, 2013. – 468 s.]

8. **Потравка Л. О.** Необхідність структурних трансформацій України в умовах перехідного періоду / Л. О. Потравка. – Режим доступу : www.znau.edu.ua/visnik/2011_2_2/42.pdf [Potravka L. O. Neobkhdnist strukturnykh transformatsii Ukrainy v umovakh perekhidnoho periodu / L. O. Potravka. – Rezhym dostupu : www.znau.edu.ua/visnik/2011_2_2/42.pdf].

9. **Соціально-економічні** інституції економічної системи України : [монографія] / [Ю. В. Ущачовський та ін. ; за заг. ред. К. С. Солонінка] ; Житомир. держ. технол. ун-т, Міжнар. асоц. інституціон. дослідж., Спілка економістів України. – Житомир : ЖДТУ, 2011. – 225 с. [Sotsialno-ekonomichni instytutsii ekonomichnoi systemy Ukrainy : [monohrafiia] / [Yu V. Ushchapovskiy ta in. ; za zah. red. K. S. Soloninka] ; Zhytomyr. derzh. tekhnol. un-t, Mizhnar. asots. instytutsion. doslidzh., Spilka ekonomistiv Ukrainy. – Zhytomyr : ZhDTU, 2011. – 225 s.]

10. **Трансформаційні** процеси в умовах глобалізації: держава, регіон, підприємство : монографія / І. Р. Бузько, О. А. Сущенко, Н. Ю. Королевська, С. А. Часовський. – Луганськ : Ноулідж, 2012. – 548 с. [Transformatsiini protsesy v umovakh hlobalizatsii: derzhava, rehion, pidpriemstvo : monohrafiia / I. R. Buzko, O. A. Sushchenko, N. Yu. Korolevska, S. A. Chasovskiy. – Luhansk : Noulidzh, 2012. – 548 s.]

11. **Третяк В. П.** Управління розвитком соціальної інфраструктури України в умовах глобалізації : монографія / В. П. Третяк. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – 317 с. [Tretiak V. P. Upravlinnia rozvytkom sotsialnoi infrastrukтуры Ukrainy v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia / V. P. Tretiak. – Kh. : KhNU im. V. N. Karazina, 2014. – 317 s.]

12. **Філософські** проблеми державного управління : навч.-метод. посіб. / В. М. Князев, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська [та ін.] ; за заг. ред. В. М. Князева ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К. : НАДУ, 2012. – 220 с. [Filosofski problemy derzhavnoho upravlinnia : navch.-metod. posib. / V. M. Kniaziev, Yu. V. Bakaiev, T. E. Vasylevska [ta in.] ; za zah. red. V. M. Kniazieva ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy. – K. : NADU, 2012. – 220 s.]

13. **Шляхтун П. П.** Політологія: історія та теорія : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – 472 с. [Shliakhtun P. P. Politolohiia: istoriia ta teoriia : pidruchnyk / P. P. Shliakhtun. – K. : Tsentru uchb. l-ry, 2010. – 472 s.]

Надійшла до редколегії 09.07.15